

dr. Rajko Muršič

Zmago Šmitek, Kristalna gora: Mitološko izročilo Slovencev

Ljubljana, Forma 7, 1998, 199 str.

Ko na knjižnih policah ugledamo na prvi pogled ne ravno obsežno knjižico z naslovom, ki obeta še eno pisanje z mitološko temo, se nehote vprašamo, če nam je res usojeno, da desetletja nismo dobili malodane ničesar, potem pa pravo poplavo prikazov, analiz in diskusij o slovenski ter slovanski mitologiji. Videz vara. Obilica raziskav slovenske in slovanske mitologije je pravzaprav edino jamstvo, da bi lahko dosegli tisto »kritično intelektualno maso«, ki nas bo – na temelju vzajemne kritike in ob vzajemnem upoštevanju novih pogledov – pripeljala do novih spoznanj. Preučevalci slovenskega (in slovanskega ter indoevropskega) mitološkega izročila, ki so nas v zadnjem obdobju skorajda zasuli s prispevki (Vitimir Belaj, Alenka Goljevšček, Monika Kropčej, Mirjam Mencej, Nikolaj Mikhailov, Damijan Ovsec in Zmago Šmitek), po svoje potrjujejo, da je čas velikih paradigmatičnih metodoloških sistemov mimo in da ima vsak raziskovalec na voljo različna orodja, s katerimi naj bi prišel stvari do dna. Nameni so skupni – čim jasnejša in čim verodostojnejša rekonstrukcija temeljne mitološke »zgodbe« (impulz, ki so ga dale analize Ivanova in Toporova, je seveda očiten), poti pa različne. In tudi odgovori se praviloma zelo razlikujejo (čeprav se tu in tam dopolnjujejo). Kako tudi ne, ko pa je predstava o »prazgodbi« (vsaj) epistemološko zelo vprašljiva kategorija. A to ni bistvo problema: različna metodološka orodja, s katerimi se raziskovalci lotevajo posameznih mitoloških kompleksov, morajo voditi k različnim rezultatom, ne le zaradi polisemičnosti znaka, temveč zato, ker nobenega simbolnega sistema ni mogoče razložiti enoznačno, dokončno in brez preostanka. Vložek tistega, ki analizira, je pač del rezultata analize. *Kristalna gora* Zmaga Šmitka je delo, ki izzove naše predstave o tem, kakšna naj bo ustrezna analiza mitološkega »teksta« oziroma »tekstov«. Avtor namreč ne sledi standardni »induktivni« raziskovalni metodologiji, temveč se – z upoštevanjem neverjetne količine primerjalnih podatkov in literature – opira na »deduktivno« sklepanje, ki temelji na zelo preprostem premisleku. Gre nekako takole: »Med indoevropskimi ljudstvi imamo veliko zapisanih mitov v dokaj neokrnjeni obliki. Če iščemo starejše temelje mitoloških predstav, se moramo vprašati, če je mogoče najti prvine teh znanih mitoloških kompleksov – v prvi vrsti perzijskih in indijskih – tudi v našem mitološkem izročilu.« Seveda ne gre za deduktivno sklepanje v matematično-logičnem smislu (pri katerem izpeljana trditev vsebuje kvečjemu enak ali manjši obseg »veljavnosti« kot izhodiščne – aksiomske – trditve, čeprav je njena veljavnost na koncu sklepanja enaka gotovosti), temveč za pristop k analizi gradiva, ki temelji na poznavanju predpostavljene »splošnega« mitološkega kompleksa in primerjavi posameznih prvin tega kompleksa z empirično zbranim in dokumentiranim gradivom. Rezultat takšnega pristopa je trditev (nekoč bi bila radikalno heretična): »In naposled: ali bi si zapisovalci iz 2. polovice 19. stoletja (med seboj različni tako po izobrazbi kot tudi po krajevni pripadnosti in brez skupne

koordinacije) res lahko »izmislili« dovolj homogeno celoto, ki bi se tudi v detajlih skladala z indoevropsko mitološko strukturo?« (str. 99) Zmago Šmitek ima dovolj razlogov, da na to vprašanje odgovori z ne in to pokaže z uporabo »spornega« gradiva (s tem pa le deloma rehabilitira, na primer, anatomiziranega »mitologa-fantasta« 19. stoletja, Davorina Trstenjaka).

Že v uvodnem besedilu, v katerem primerja zgodbo o stvarjenju sveta na Slovenskem, v Iranu, Indiji in še kje, nam prepričljivo pokaže, da v mitoloških zgodbah (in ohranjenih) fragmentih ne smemo spregledati nobene podrobnosti in da moramo biti skrajno previdni pri luščenju bistvenega od nebistvenega oziroma akcidentnega. Knjiga *Kristalna gora* ni zaokrožena celota, v kateri bi se avtor ukvarjal s celotnim mitološkim kompleksom, kot bi ga lahko glede na zbrano gradivo morda rekonstruirali pri Slovencih. Nasprotno: knjiga je zbir sedmih samostojnih razprav (nekatero med njimi so bile že objavljene v periodičnem tisku). Ker pa velja dobro staro pravilo, da se v delu zrcali celota, nas avtor na več mestih pripelje do gledišč, s katerih si lahko domišljamo, da smo zmožni ugledati celoto. Ali pa vsaj »stekleno goro«, ki simbolizira osrednjo os topografije mitološkega univerzuma, ki ga avtor skuša narisati na zemljevid imaginarne geografije indoevropskih ljudstev. Zmago Šmitek nas ne pelje na lahko potovanje. Nasprotno: prebijati se moramo skozi goščavo podatkov, skozi nešteto drobnih in na videz obrobni podrobnosti, velikokrat se povsem izgubimo, dokler se ne opremo na znano »predlogo«, ki nas vsakokrat pripelje v samo jedro problema. Avtorjev jezik je previden in po svoje asketski. Šmitek raje napiše kakšen stavek premalo kot preveč. Opombe pod črto so polne dodatnih pojasnil in napotkov za branje. Pri svojih sklepih je vedno previden in raje pusti gradivo, naj govori samo. A se vseeno pozna skrbna »redakcijska« roka.

Pravi mojstrovini sta analizi dveh zelo pomembnih mitoloških likov, ki sta »preživela« na Slovenskem: vedomca in kresnika. Status obeh likov je zelo nejasen in tudi primerjave z znanimi mitološkimi junaki ne odgovorijo dokončno na vprašanje, kakšen status naj bi imela v izhodiščnem mitu. Razumevanje njune vloge v praslovanskem panteonu oziroma v mitoloških predstavah o božanstvih še dodatno zaplete dvojni status gradiva, na podlagi katerega ju je mogoče analizirati. Zmago Šmitek nas prav sramežljivo – pravzaprav implicitno – opozori na to, da so mnogi preučevalci slovanske mitologije spregledali, da se v gradivu o kresniku skrivata dve različni predstavi: ekstatična in mitološka v ožjem pomenu besede. Prva je nedvomno povezana z evrazijskimi šamanskimi kultmi, drugo pa najjasneje artikulirajo razvite evrazijske oziroma – bolj natančno rečeno – indoevropske kulture.

Če na slovensko mitološko izročilo pogledamo skozi »oddaljeni pogled«, ki se mu pozna antropološka primerjalna in teoretska podlaga, je mogoče ugotoviti ne samo, da se presenetljivo sklada s starimi perzijskimi (ter precej tudi s staroindijskimi) mitološkimi predstavami, temveč tudi to, da so se do 19. stoletja na območju Srednje Evrope ohranile nekatere arhaične indoevropske predstave v skorajda neokrnjeni obliki.

Pri opisovanju slovenskih predstav o Indiji Koromandiji in pogledu na »zapuščino« pripovedi o Atili avtorja ne zanimajo zgolj morebitne eksplicitne povezave med srednjeazijskimi kulturami in Slovenci, temveč njihove »prostorske« predstave oziroma predstave o ureditvi sveta. Ni mogoče trditi, da bi lahko zgolj z difuzijo posameznih mitoloških prvin odgovorili na vprašanje očitnih sorodnosti med mitološkimi predstavami pri različnih indoevropskih ljudstvih. Čeprav jasno opozori na najverjetnejše iransko poreklo dobršnega dela slovenskih mitoloških in religioznih predstav (str. 6, 133), dodaja tudi, da je »marsikaj v zvezi s takšnimi orientalskimi vplivi še nejasno« (135). Vsekakor pa se izogne primerjalni analizi ritualov, saj se očitno zaveda njihove sinkretične narave. Tudi predstava o nekakšnem prajedru skupnih mitoloških predstav v daljnji preteklosti ga ne premami, čeprav na nekem mestu nedvoumno omenja »arhetipsko predstavo« (str. 178), kar pa je povsem druga zgodba.

Več kot prepričljivo je pokazal, da je s primerjalnimi analizami mogoče ne samo odgovoriti na ključna vprašanja o tem, kaj pomenijo posamezne mitološke prvine v slovenskem izročilu, temveč je mogoče s primerjalnim kvazideduktivnim pristopom nakazati tudi morebitne nadaljnje poti analize posameznih mitoloških prvin in likov. Gradiva je še veliko. Moč analiz simbolnih sistemov namreč še zdaleč ni izčrpana s tem, da skušamo zgolj osmisliti posamezne prvine in jih umestiti na predstavno zaporedje. Rekonstrukcija celotnega simbolnega sistema je enako ustvarjalno dejanje za preučevalca in nosilca oziroma uporabnika teh predstav. Ta vidik upoštevanja performativne improvizacije »nosilcev«, ki pogojuje nastanek določenih mitoloških prvin, ostaja izziv za prihodnje raziskovalce.

Knjiga *Steklena gora* Zmaga Šmitka nikakor ni lahko branje. Zaradi zgoščenega sloga in tudi precej kompresiranega tiska je knjiga precej obsežnejša, kot je videti na prvi pogled. Pri iskanju navzkrižnih povezav nam je v dragoceno pomoč izčrpno kazalo imen in pojmov. Pozorno branje se bo nedvomno obrestovalo, saj delo spodbuja domišljijo – to velja za gradivo in za avtorjeve analize – in od bralcev zahteva precej miselne akrobatike. Končno se moramo znajti v trirazsežnem svetu mitoloških predstav, ki je dodatno zapleten s tem, da je vsaka raven na kozmični osi zavita v Möbiusov trak brezčasja.

Čeprav delo ves čas spodbuja k razmišljanju in kritičnemu branju, sem si ob rob zapisal le eno kritično pripombo. Ker avtor ugotavlja,

da »del naših starih predstav o strukturi sveta in onstranstva temelji na indoevropski in praslovanski dediščini, del pa na antični in starokrščanski poetični in apokaliptični tradiciji« (str. 73), in ker tisti del, ki se sklada z indoevropsko dediščino, išče (in najde) v iranskih tradicijah, je skoraj neverjetno, da pri analizi oblikovanja te podobe »spregleda« manihejstvo, ki se je razvilo na iranskem območju in potem prenetlo semitske monoteistične kulte ter na koncu v dokaj spremenjeni obliki izrazilo zaznamovalo »krščansko« podobo Evrope. No, seveda, ta del zgodbe ni toliko povezan z mitološkimi, temveč bolj z religioznimi predstavami, toda vpliv perzijskega manihejstva na podobo Evrope je neločljiv del tega, kar imamo skupnega z iranskimi tradicijami.

Pronicanje v globine slovenske mitologije ponuja nove izzive za nadaljnje delo. Med mnogimi drugimi napotki za nadaljnje raziskave naj omenim le eno avtorjevo pripombo, zapisano dobesedno mimogrede: »Ob omembah »kačje kraljice« v slovenskih pravljicah se zastavlja vprašanje, ali je bilo glavno staroslovensko htonsko bitje ženskega spola?« (str. 126)

Po sestopu s *Steklene gore* nas spremlja občutek, da smo bili na neverjetno slikovitem potovanju, toda ko skušamo rekonstruirati posamezne postaje potovanja, nas vedno bolj begajo preveč očitne ali premalo jasne podrobnosti. Očitno je, da je z difuzijo prvin ali celotnih kompleksov (v našem primeru pravzaprav njihovih nosilcev, saj se ideje in predstave v realnem prostoru ne selijo enako kot predmeti) mogoče odgovoriti na marsikatero vprašanje. Toda ne na vsa. Bolj ali manj je jasno, da je za prenašanje vsakega izročila potrebna – vsaj poustvarjalna – ustvarjalnost. Pri tem se obredje spreminja v povsem drugačnem tempu in je tudi zavezano povsem drugemu »logičnemu« registru kot pri predstavah, tako da ne more biti zanesljivo pomožno gradivo pri analizi mitoloških in religioznih predstav (končno je v vsakem obredu nekaj nesimbolizabilnega presežka, zaradi katerega ga ni nikoli mogoče razložiti s simbolnim kategorialnim aparatom). Namesto »induktivnih« pristopov k analizi gradiva in njihovih pasti ter naivnih analiz simbolnih sistemov, ki se v najboljšem primeru lahko sklenejo v interpretaciji oziroma tolmačenju, ne pa v razlagi obravnavanega predmeta, je avtor izbral komparativno metodo z »deduktivnim pristopom«, ki je temeljila na oblikovanju modela predstavne kompleksa in njegovi primerjavi z zbranim gradivom. Inovativen pogum se je avtorju obrestoval. Njegovi prikazi »mitoloških topografij« so več kot le zemljevidi imaginarnih geografskih območij indoevropskega mitološkega univerzuma. Jedki opisi krvoločnih mitoloških »junakov« onkraj dobrega in zlega nas opozarjajo, da ne smemo spregledati Freudovih opozoril o učinkovanju sanj na podlagi kompresije in transpozicije. Kaj če je mitološka resničnost bolj resnična od »resnične« resničnosti, tako kot so naše sanje bolj resnične od vsakdanjih »banalnosti«?